

Божидар ЗАРКОВИЋ

ПЕЧАТИ СТЕФАНА НЕМАЊЕ

Аутор даје приказ печата Стефана Немање, оснивача династије Немањића, укупно забележених њих шест, од којих су три била сачувана све до XX века, док су три забележена од стране Ивана Лучића, уз могућност да се ради о истом печату. У тексту су дате слике печата и Лучићевих цртежа.

Кључне речи: Стефан Немања, печат, сфрагистика

Иако су и Немањини преци владали Србима, он слови за оснивача династије Немањића и средњовековне српске државе. То је у некритичкој и нарочито лаичкој историографији створило једну погрешну слику да пре Немање није било ничега, да се тек са његовим освајањем власти ствара српска држава. Знамо да није тако. Српских држава било је и пре Немањине. Откуд онда такво мишљење? Свакако да је за то заслужан сам Стефан Немања својим делањем, али и његови потомци, који су имали пуно респекта за ову грандиозну фигуру српске историје, па су нам о њему оставили више књижевних творевина. Овоме је допринело и то да из времена Немањине владавине имамо материјалних и писаних извора који је потврђују. Они ће постати темељ и узор за потоње српске владаре. Историчари који су се бавили српском историјом почетке многих историјских дисциплина налазе у времену Немањине владавине. Тако у овом времену налазимо зачетке дипломатике, палеографије, хагиографије, сфрагистике. Како су ово дисциплине на којима се базира поручавање средњовековне историје, рано су постале предмет проучавања историчара. Пре историчара оне су као модели биле преузете од стране Немањиних наследника, који су их копирали и даље развијали.

I

Једна од историјских дисциплина у српској историографији која своје зачетке види у времену Немањине владавине јесте сфрагистика (сигилографија). Данас нам је познато постојање најмање четири Немањина печата. Кажемо: најмање четири – због тога што су нам три сачувана, док је један печат забележио Иван Лучић више пута, уз могућност да се не ради о истом.

Интересовање за Немањине печате почело је врло рано, поменути Лучићем. Исписе три његове повеле објавио је М. Динић дајући фотографије тих повела.¹ На двама повелама види се Лучићевом руком исцртани печат. Обликом и натписом, то је исти печат. Још једном се Лучић осврнуо на Немањин печат, у свом познатом делу *De regno Dalmatiae et Croatiae*.² Међутим, поводећи се делом Томе Архиђакона сплитског и Андрије Дандола, код којих је нашао да је Стефан Првовенчани пре крунисања носио титулу *mega juranus*, он је Немањин печат приписао Првовенчаном.³ Ово је од Лучића преузео Du Cange,⁴ који преноси Лучићев натпис са печата, онако како га је овај прочитао: СФРАГИ (sic!) СТЕФАНОВ МЕГАЛОН ЗОВПАНОВ ТОВ НЕМАНИА.⁵ Лучића је цитирао и Ш. Љубић, који је од њега преузео опис овог Немањиног печата.⁶

Средином 19. века Д. Аврамовић, пишући о Хиландару и знаменитостима Свете Горе, објавио је Немањину оснивачку повелу Хиландару и забележио: „Печать е на нъой быо но садъ га нема, него прелись неговъ на кожи назначенъ овако: ПЕЧАТ СТЕФАНА ВЕЛИКАГО (на другој страни) ЖУПИНА НЕМАНЕ.⁷ Да је повела имала печат, али да се он не налази на њој, приметио је и Ф. Миклошић у његовој знаменитој збирци српских

¹ М. Динић, *Три њовеље из исписса Ивана Лучића*, Зборник Филозофског факултета 3, Београд 1955.

² J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdam 1666, 1, V, cap. 3.

³ М. Динић, *Три њовеље*, 74.

⁴ Du Cange, *Historia Byzantina (Familiae Byzantinae)*, Venise 1729, 230 (према: N. Lihačev, *Sceau de Stefan Nemanja*, Byzantion, t. XI-2 (1936), 463.

⁵ N. Lihačev, *Sceau de Stefan Nemanja*, 463.

⁶ Š. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875, 4.

⁷ Д. Аврамовић, *Описаніе древностий сръбски у Святой (Аѣтонской) Гори съ лишографираны ѡаблица*, Београд 1847, 18; *Светиа Гора са стїране вере, художесїтва и ѡвеснице*, описана Димитріемъ Аврамовићемъ живописцемъ, Београд 1848, 46.

извора.⁸ Издајући хиландарске повеље, Корабљов је такође приметио да је печат постојао, али га сад нема на повељи. Он је, као и Лучић, направио грешку приписавши повељу Стефану Првовенчаном.⁹

Почетком 20. века В. Чајкановић је објавио чланак о једном српско-византијском печату и узгред се осврнуо на печат Стефана Немање са његове повеље о Хиландару.¹⁰

Тридесетих година прошлог века порасло је интересовање аутора за овај домен Немањине владавине. N. Lihačev је објавио 1936. године један Немањин печат који се чувао у колекцији Строганов у Ермитажу у Санкт Петербургу.¹¹ Вероватно му је био повод чланак Ј. Петровића објављен у *Нумизматичару*.¹² На ова два издања осврће се М. Ласкарис, дајући упоредо натписе са оба печата.¹³ Најдеталјнији преглед Немањиних печата налазимо код В. Мошина, који даје и њихове фотографије.¹⁴ Он, међутим, није имао исписе Ивана Лучића, па и поред тога што је објавио печат из његове *De regno Dalmatiae*, није објавио печате са Немањине и Владислављеве повеље Сплиту.

II

1. *Хиландарски печат* налазио се на повељи из 1196. године којом Стефан Немања оснива Манастир Хиландар. Током бурне историје овог манастира печат је скинут да не би био украден а на повељи је преписан текст са њега. Изгледа да је печат с времена на време враћан на повељу¹⁵ и да је доживео њену судбину. Повеља је током посете кра-

⁸ *Monumenta serbica spectantia historiam Serviae, Bosnae, Ragusii*, ed. Fr. Miklosich, Wienae 1858, 1–4.

⁹ *Actes de Chilandar, deuxième partie, Actes slaves*, Publiés par V. Korabiev, Византијски временник XIX, С. Петербург 1915. (Приложение.)

¹⁰ V. Čajkanović, *Über die Echtheit eines serbisch-byzantinischen Verlobungsringes*, Byzantinische Zeitschrift XIX (1910) 111–114.

¹¹ N. Lihačev, *Sceau de Stefan Nemanja*, 461–468.

¹² J. Petrović, *Pečat Stefana Nemanje*, Numizmatičar 2 (1935) 27–28.

¹³ M. Laskaris, *Sceaux grecs d'Étienne Nemanja*, Byzantion, t. XII (1937) 149–150.

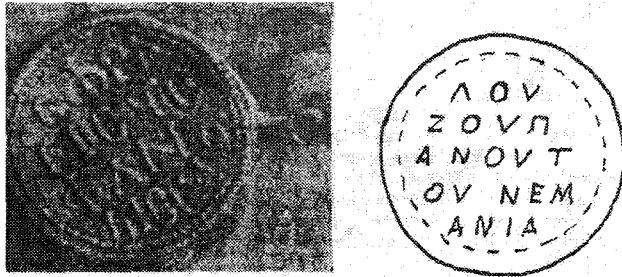
¹⁴ V. Mošin, *Les sceaux de Stephan Nemanja*, Actes du VII Congrès international d'études byzantines II (1950) 303–306.

¹⁵ Повеља је последњи пут објављена 1986. године. Уз текст повеље приложен је и њен снимак, а на њему се не баш јасно виде једна страна печата на дну вршце која виси са повеље и друга страна печата на делу пергамента постављена поред прве (Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрић, И. Брајовић, *Хиландарска оснивачка повеља Светиога Симеона и Светиога Саве*, Осам векова Студенице, Београд 1986, 49–60).

ља Александра Обреновића 1896. била дарована њему, а он ју је по доласку у Београд поклонио Народној библиотеци. За време I светског рата ова повеља је нестала,¹⁶ а са њом, изгледа, и печат. Материјал од кога је направљен печат је злато,¹⁷ и то је једини Немањин печат, нама познат, који је урађен од злата. Познато је да је Немања стављао златан печат бар на свечане повеље,¹⁸ а ова је то и била. О „златопечатној повељи“ говори и сам свети Сава.¹⁹ Споменути назив у то време био је уобичајен јер се термини „хрисовуљ“ и „златопечатно слово“ устаљују касније.²⁰ Како се печат изгубио, нису нам познате његове димензије. Легенда се простире на обе стране и гласи:

СФРАГИС СТЕФАНЪ МЕГА /на реверсу/ ΛΟΥ ΖΟΥΠΑΝΟΥ
ΤΟΥ ΝΕΜΑΝΙΑ.

Натпис поседује лигатуру *CT* у имену Стефан која је збунила Луцића, па је он текст прочитао као *СФРАГИ*, изостављајући слово *С*. Слово *У* једном је записано као *ϛ*, а четири пута као *ΟΥ*. Мешање ових слова присутно је и у византијској дипломатици тог времена.²¹ Слово *С* је увек *sigma lunatum*. Сачуваност текста је фина.²²

Сл. 1. Хиландарски печат

¹⁶ В. Ђоровић, *Дела старих српских њисаца*, књ. I. *Списи Светиог Саве*, Београд – Сремски Карловци 1928, II.

¹⁷ V. Mošin, *Les sceaux de Stephan Nemanja*, 305; V. Čajkanović, *Über die Echtheit eines serbisch-byzantinischen Verlobungsringes*, 113.

¹⁸ С. Ђирковић, *Свуденичка повеља и свуденичко властелинство*, Зборник Филозофског факултета, књ. XII-1, Београд 1974, 311–312.

¹⁹ В. Ђоровић, *Списи Светиог Саве*, 153.

²⁰ Уп. Ст. Станојевић, *Свудије о српској дипломатици XXII. Називи повеља*, Глас СКА 161 (1934) 19–20.

²¹ J. Petrović, *Pečat Stefana Nemanje*, 28.

²² Анализа је урађена према слици и цртежу у: V. Mošin, *Les sceaux de Stephan Nemanja*, 305.

2. *Београдски печат*. – Јозо Петровић је објавио 1935. године Немањин печат из Народног музеја у Београду. Овај печат је у Музеј дошао случајно са већом количином бакарног новца из Костолца. После чишћења утврдило се о чему се ради. Материјал израде је олово. Димензије печата су: висина 42,8 mm, дебљина 3-4,3 mm, тежина 44,65 g. Не зна се одакле је печат, са које повеље, нити како је доспео у Костолац. Ј. Петровић мисли да се налазио у Манастиру Браничево.²³

Печат на аверсу садржи натпис: † (С)ΦΡΑΓΙΣ ΖΗΠΑΝΩ ΣΤΕΦΑΝΩ ΤΟΥ ΝΕΜΑΝΙΑ.

На реверсу садржи представу Св. Стефана Првомученика у одору Ђакона око кога се налази вертикални натпис: Ο ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ.

Карактеристично је да натпис не садржи титулу ΜΕΓΑΛΩΝ, већ само ΖΗΠΑΝΩ. Ово је потакло поједине историчаре да власника печата виде у Стефану Првовенчаном. Ми смо склони да верујемо да је печат пре припадао Немањи него његовом сину који је на престо дошао као велики жупан и севастократор. Није искључена могућност да је Стефан Првовенчани користио овај и друге Немањине печате, али то не значи да је овај печат пореклом његов. Лихачов је покушао да разреши ову заговетку наводећи познату титулатуру ове двојице владара. Ни код једног од њих у сачуваним потписима и поменима не налазимо титулу жупан.

Као и код претходног печата, и код овог налазимо лигатуру *СТ* у имену Стефан. Овога пута на два места: у имену Стефана Немање (на аверсу) и у имену Стефана Првомученика (на реверсу), што отклања сумњу да се ради о фалсификату.

Сл. 2. Београдски печат

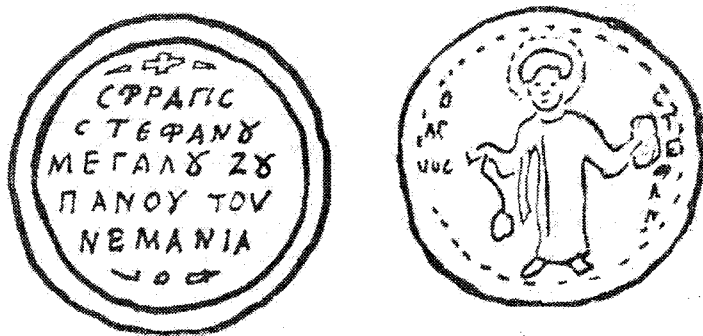
²³ J. Petrović, *Pečat Stefana Nemanje*, 27–28.

3. *Санктпетербуршки печат*. – Овај печат објавио је Н. Лихачов, пронашавши га у музеју Ермитаж у збирци Строганов.²⁴ Не знамо на који је начин доспео тамо. Својим изгледом умногоне личи на претходни. Од њега се разликује једино у титули коју носи Стефан Немања. На овом печату он је велики жупан.

Текст на аверсу гласи: † СΦΡΑΓΙΣ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΖΟΥΠΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΝΕΜΑΝΙΑ.

На реверсу се, као и у претходном примеру, налази представа светог Стефана Првомученика око кога се са обе стране простире натпис Ο ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ.

Димензије печата су: пречник 32 mm и дебљина 4 mm. Израђен је од олова.

Сл. 3. Санктпетербуршки печат

4. *Лучићев печат*. – Знаменити Иван Лучић (или Johannes Lucius, како се он потписивао) (1604–1679) на неколико места дао нам је приказе печата Стефана Немање. Он је печате цртао својом руком на повељама које је преписивао и преводио. То је урадио и на Немањиној повељи Сплићанима и на повељи Владислава истом граду. На овим двема повељама он је нацртао два идентична печата. Већ смо рекли да је грешком изједначио Стефана Првовенчаног и Немању и да је Првовенчаном приписао Немањин печат. Колико је грешио, види се и по томе што је изједначио Стефана Немању и Стефана Владислава на њиховим

²⁴ N. Lihačev, *Sceau de Stefan Nemanja*, 461–468.

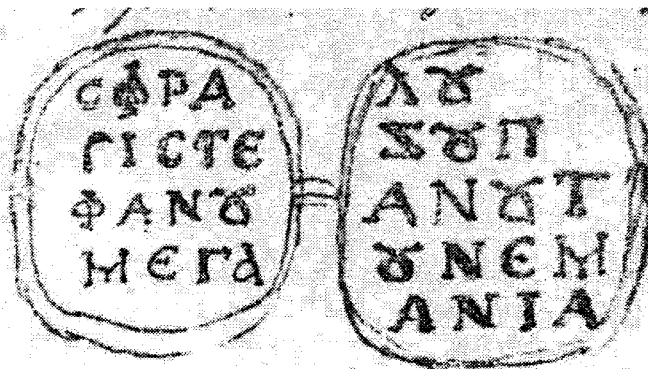
повељама, забележивши на маргини Владислављеве повеље: Rex Ser-vie Stephanus Nemanja qui est et Vladislauus.²⁵

Печат са повеља садржи текст који се протеже на обе стране и гласи (према Лучићу): СФРАГИ СТЕФАНЪ МЕГА /на реверсу/ ЛЪ ZЪПАНЪ ТЪ NEMANIA. Према Лучићевом сведочењу, био је од олова, што се уклапа у наша сазнања и искључује могућност да Лучић није имао овај печат пред собом.

Лоше ишчитан текст (СФРАГИ уместо СФРАГИС) одраз је слаби-јег сналажења Лучића са ћириличким писмом. О томе у тексту М. Ди-нића има више потврда. То се, уосталом, најбоље види на фотографи-јама из овог текста, где се јасно уочава лигатура СТ, на оба цртежа. Лу-чић је лепо преписао текст са печата, али га није најбоље прочитао. Од хиландарског печата се разликује доследном употребом слова њ, док хиландарски меша њ и ОУ, што је одлика и свих осталих печата.

В. Мошин нам је дао, такође, цртеж једног Лучићевог печата. Од претходних се разликује једино својим четвртастим обликом, па веру-јемо да је грешка настала током преписивања, где се више пажње по-светило тексту а не облику печата.²⁶ Натпис на печату гласи: СФРАГИ СТЕФАНОВ МЕГА /на реверсу/ ОУ ZОУПАНОВ ТОВ NEMANIA.

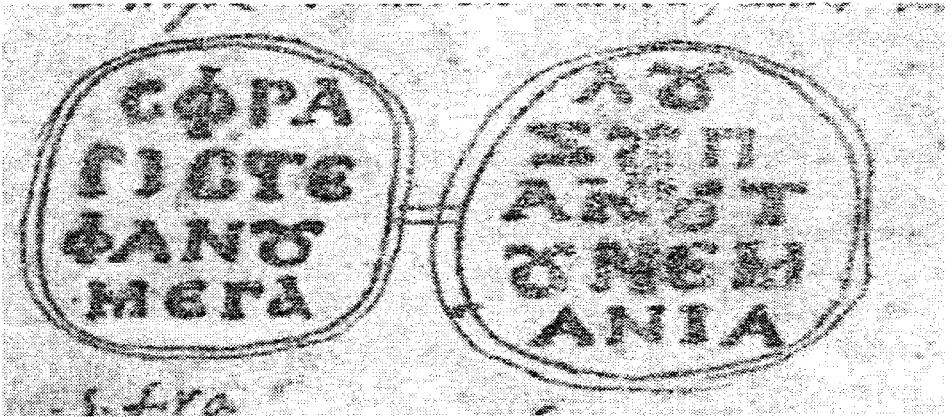
Као и код претходног примера, лигатура СТ није ишчитана, па се јавља грешка. Овде се примећује доследна употреба Оџ за слово њ, што је пре одраз преписивача него стварног стања.

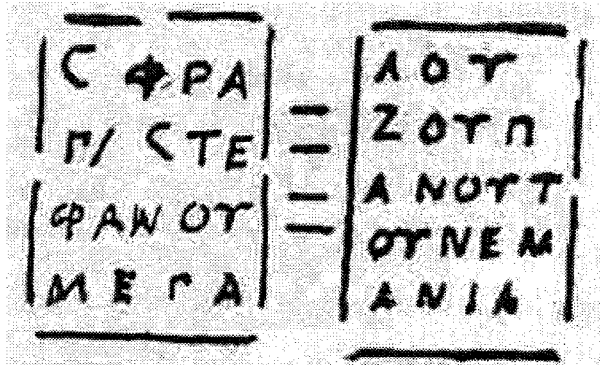
Сл. 4. Печат са Немањине повеље Сплићанима

²⁵ М. Динић, *Три повеље из исјуса Ивана Лучића*, 74.

²⁶ В. Мошин, *Les sceaux de Stephan Nemanja*, 306.

Сл. 5. Печат са Владислављево повеље Сплићанима

Сл. 6. Лучићев цртеж Немањиног печата
(према V. Mošin, *Les sceaux de Stephan Nemanica*)

Ш

Као што смо видели, печати Стефана Немање одсликавају време у коме настају. Јак византијски утицај осећа се преко грчког језика легенде печата. Префињена израда, такође, одаје занатлију који је дошао са византијске територије.

Према представама које садрже, Немањини печати се могу поделити на две групе:

Печати који садрже натпис на обе стране (на аверсу и реверсу).

Печати који садрже натпис на једној страни (аверсу), док на другој (реверсу) садрже представу светог Стефана Првомученика.

У оквиру ове групе можемо као јединствен издвојити печат на коме титула гласи *жуџан* а не *велики жуџан*, што отвара питање настанка печата.

Према материјалу израде, ове печате, такође, можемо поделити у две групе:

Златни печат (Хиландарски).

Оловни печати.

Печати који нису допрели до нас (Лучићеви) такође садрже белешку да су оловни.

Што се тиче времена настанка печата, осим Хиландарског који је настао 1198. године приликом оснивања манастира Хиландара и доделе Оснивачке повеље, остале не можемо прецизно датирати. Индикативан је печат са титулом жупан. Он отвара питање настанка печата, како овог тако и других недатираних.

Božidar Zarković

THE SEALS OF STEFAN NEMANJA

The author presents the seal of Stefan Nemanja, the founder of Nemanjić Dynasty. There are six seals. Three out of six were preserved until 20th century, and three are only mentioned by Ivan Lučić. The paper brings the pictures of seals and Lučić's drawings.

Key words: Stefan Nemanja, Seal, Sphragistics

Немањина повеља
о оснивању Манастира Хиландар